

Україна як сенс буття

Від народу до нації чи до цивілізації?

Олександр Шморгун,
провідний науковий співробітник
Інституту всесвітньої історії НАН України,
для "Хвилі"

«Un pays n'est pas la somme de contrees, de coutumes, de materiaux, que mon intelligence peut toujours saisir. C'est un Etre».

Antoine de Saint-Exupéry «Pilot de guerre»

«Батьківщина, – це не сукупність провінцій, звичаїв, матеріальних об'єктів, які завжди може охопити мій розум. Це – Сенс буття».

А. де Сент-Екзюпері «Пілот війни»

від народу до нації чи до цивілізації?

Нещодавно за підписом «С. Дацюк» на сайті «Української правди» з'явився текст з більш ніж претензійною назвою «Що таке Україна?» [1]. Окрім відверто епатажних, подекуди агресивних, заяв він являє собою свого роду крик душі, авторський маніфест непримиренного антинаціоналізму, з одночасною претензією на стратегію або «проект» порятунку України. Тому зовсім не дивно, що Сергій Дацюк займається постійною популяризацією своїх «візіонерських» поглядів на найбільш розкручених інформаційних площадках. Так, окрім регулярних виступів в YouTube автор опусу «Що таке Україна?» виступав з програмною доповіддю на цю ж тему не де небудь, а саме в Полтаві, у серці української етнокультури і водночас поблизу історичного місця, що стало символом остаточної імперіалізації України «старшим братом» на цілі століття. Йдеться про перемогу Петра I над об'єднаними збройними силами союзних військ – армією Карла XII і козачим

військом гетьмана Івана Мазепи та Костя Гордієнка у Полтавській битві, яка, як відомо, справді відбулась поблизу Полтави у 1709 році.

Згідно з «Вікіпедією» Сергій Дацюк – український [філософ](#), автор численних філософських статей та есе, інтернет-книг. Підкреслюється, що свої есе він пише українською та російською мовами, а от філософські книжки — російською». Окрім того в минулому, він же не тільки автор «теорії віртуальності», а й експерт-консультант «Агентства гуманітарних технологій», а також брав участь у комерційному консультуванні найбільших партій і провідних політиків України, також був засновником корпорації стратегічного консалтингу, що займається «стратегуванням інфраструктурних корпорацій, розробкою стратегічних документів для міст та держави», а зараз веде блоги на відомих сайтах «Хвиля», [«Українська правда»](#), «UAInfo».

Насправді кількість статей на сайтах і відео виступів в Інтернеті згаданої особи – величезна. Вони охоплюють проблематику сучасного глобалізму, футурології, так званої цивілізаційної антропології, причому, зрозуміло, все це в контексті авторського бачення шляхів порятунку України. А це означає, що Дацюк прагне максимально впливати на хід подій в нашій державі. Саме це спонукало мене уважніше придивитись до того, що пропагує для нас з вами цей новоявлений витія.

Якщо ж говорити про причини постановки автором проблеми, зафіксованої у самій назві запропонованого ним документу, то уже в перших рядках свого тексту Дацюк формулює головну ідею цієї заявки на створення якісно нової стратегії розвитку для нашої держави. Він прагне відповісти на ключове і доленосне питання: «Навіщо українцям бути разом? Що таке Україна?» Адже «транзистенційна умова усупільнення істот може бути виражена як зміни в певному просторі, території, часі. Україна лише тоді може зберігати тяглість своєї назви, історії, спадкоємності, коли вона може самостійно змінюватися, відповідаючи на нові виклики часу».

А далі мій візаві робить невтішний висновок про те, що «проект Україна», тобто створення суверенної соціально орієнтованої технологічно

розвиненою країни, проголошене на початку 90-х в тому числі й на рівні Основного Закону, за великим рахунком так і не відбувся: «Якщо Україні для того, щоб виграти війну, критично потрібні чужі байрактари, хаймарси, патріоти, F-16 і т.д., то це значить, що Україна не являє собою окрему суть, тобто Україна як народ є частиною чогось іншого, що власне і забезпечує її виживання. ...Якщо для того, щоб змінитися, Україні як нації потрібні зовнішні сили чи умови (ВКЛ, Польща, Росія, Австро-Угорщина, СРСР, Європа, США), то вона є під управлінням тієї зовнішньої сили, яка забезпечує її зміни».

Взагалі то закиди на адресу української самостійності на тій підставі, що, мовляв, наша країна, яка самотужки не здатна виробляти сучасну зброю і вести війну без допомоги ззовні. Про це, зокрема, свідчить, наприклад, історичний урок відчайдушного і мужнього супротиву маленької Фінляндії, яка воювала майже суціль на чужій техніці і майже без іноземної допомоги ззовні, і, тим не менше, змогла вистояти у протистоянні з озброєним до зубів радянським монстром. Адже, як відомо, тоді головною метою сталінський режиму, за буквально знайомою нам старовинною імперською практикою ніколи ні на кого не нападати, а тільки боронитись, «звільнюючи через загарбання», також лише прагнув «допомогти» в цій північній країні утвердитись «законній народній владі», проти якої ополчились всі внутрішні і зовнішні сили «буржуазно-націоналістичної реакції», та обрати шлях «справжньої народної демократії» (сама ця «влада», що складалась із фінів, які насправді зрадили свою країну, в цей момент знаходилась в Москві і чекала відмашки від Сталіна, щоб оголосити про перемогу «народної революції» і уклінно просити включити до складу СРСР незалежну Фінляндію (що також цілком корелюється з путінськими планами стосовно нашої держави).

Те ж саме можна сказати про Північний В'єтнам, який перемаг у антиколоніальній війні за незалежність США за допомогою вже радянської зброї, а потім Афганістан, народ якого вийшов переможцем у багаторічній

війні, тепер уже з радянськими «воїнами-інтернаціоналістами», завдяки західним і китайським військовим поставкам (насамперед США і Китаю).

Нарешті, згадаємо історію Ізраїлю, який ще не маючи власного ВПК, чинив героїчний опір озброєним до зубів Радянським Союзом сусіднім країнам, що прагнули його знищити.

А от та ж Франція у військовому союзі з Британією, навпаки, незважаючи на своє економічне та військове переважання над гітлерівською Німеччиною (включаючи кількість виробленої в цих країнах військової техніки і зброї) як відомо, зазнала від нацистів нищівної поразки і на деякий час була фактично окупована агресором.

Але Дацюк був би не Дацюком, що пише всяку белетристику двома мовами, а справжні філософські твори виключно російською, якби не послуговувався заповітом Кузьми Пруткова «зри в корень». Не зупиняючись на вищезгаданій констатації нашої нинішньої неспроможності створити арсенал власної сучасної високоефективної зброї, він вже на початку свого опусу фактично дає відповідь на питання «якою за будь-яких обставин не має бути Україна» для того, щоб мати хоча б один шанс на власний порятунок. Він робить гучну та епатажну заяву: «Україні потрібне таке усупільнення, яке виробляє танки, кораблі, ракети, літаки, ПРО, ППО і т.д. *Це точно – не нація*». (курсив мій – О.Ш).

Для того ж, щоб посилити свою аргументацію на користь цієї своєї провідної тези щодо повної історичної безперспективності нації як історичної форми консолідації великих груп людей, автор опусу «Що таке Україна», так би мовити, на контрасті, веде полеміку, з відомим українським істориком, доктором історичних наук, професором Ярославом Грицаком, посилаючись на промову останнього також під достатньо претензійною назвою ["Спасти себе і спасти ціле людство"](#), виголошену на конференції "Стійкість: UA" 24 квітня 2023 р. в Українському католицькому університеті [2].

Головним об'єктом цього виступу є пошуки причин тієї стійкості, яку виявились здатні проявити українці за тих скрутних обставин, в яких вони

опинились. Більше того, останнім часом термін «стійкість» набув категоріального статусу і фактично став означати ті якості, які дозволять сучасній людині не просто вижити, а зберегти досягнутий за тисячоліття існування культурний потенціал та гуманістичні засади світогляду, завдяки яким у перспективі людству вдасться не скотитись до стану, який геніальний Томас Гоббс оцінив як «війну всіх проти всіх», і коли в процесі боротьби за ресурси заради виживання працюватиме лише максима «людина людині – вовк».

Оскільки буквально напередодні російської навали з текстом «Досвід національної стійкості в умовах гібридних загроз: українська й світова практика» мені довелося стати одним із співавторів чергової національної доповіді Академії Наук України з назвою «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» (2022) [3], вважаю, що маю професійне і моральне право також взяти участь у цій дискусії.

Насамперед слід зазначити, що в даному випадку об'єкт для критики автором посту «Що таке Україна?» вибрано не випадково. Адже головний висновок Грицака, до якого він доходить, і на який, як було показано вище, гранично негативно реагує Дацюк в ході викладу свого бачення історії України та людства, справді є не просто альтернативним, а фактично антагоністичним дацюківському, і звучить наступним чином: «Україна – це нація, і ми маємо бути разом, щоб зберігати націю».

Справедливо констатуємо, що нинішня широкомасштабна війна, розв'язана путінським режимом в центрі Європи, у разі поразки України може мати настільки жахливі геополітичні, економічні і навіть екологічні наслідки для всього світу, що від долі України багато в чому залежить майбутня доля всього людства, Грицак цілком справедливо критикує утопічні концепції Френсіса Фукуями, який і сьогодні продовжує прогнозувати загальносвітовий перебіг подій. Йдеться про так звану концепцію «кінця історії», що будімо неминуче настане вже в озорому майбутньому внаслідок того, що всю

політичну карту світу затоплять «хвилі демократії», і «всесвітньому масштабі» остаточно і незворотно перемає, тільки вже не «світле комуністичне», а капіталістичне, «майбутнє».

Грицак на це слушно заперечує: «Світова історія й українська історія переплетені між собою у тісному і дуже загрозливому вузлі, й у критичних точках цього переплетення доля України залежить від долі світу, а доля світу – від долі України. Це проблеми глобального значення, не якісь локальні. Нам весь час обіцяли позитивний "кінець історії": що історія має якийсь сенс, що ми прийдемо до певного досконалого стану – буде то чи комунізм, чи соціальна рівність, чи лібералізм, чи загальна свобода. Але щоразу замість кінця історії ми бачимо загрозу такого собі апокаліпсису – і це дуже реальний сценарій».

Тут історик має рацію: доводиться констатувати, що, попри неодноразові заяви про остаточну перемогу постмодерного глобалізму над тоталітарним трайбалізмом, у поточний момент не тільки не вирішені так звані глобальні проблем сучасності, а навпаки – спостерігається максимальне загострення економічного, екологічного, енергетичного, демографічного, продовольчого і навіть світоглядно-духовного вимірів комплексної глобальної кризи; і як наслідок – зростання небезпеки термоядерної війни, що невдовзі справді може початись внаслідок досягнення «критичної маси» загальносвітової напруги, причому детонатором для початку некерованої ланцюгової реакції воєнних конфліктів якраз і послужить російсько-українська війна.

Ось чому, розглядаючи всесвітню історію під кутом зору націотворення, Грицак задається, як на мене, справді головним питанням, від правильної відповіді на яке залежить доля нашої країни і людства. Йдеться про необхідність з'ясування в чому полягають духовні мотиватори, що слугують максимальній активізації і мобілізації світової, а, значить, і української, спільноти, спрямованої на вирішення нестандартними методами найбільш важливих завдань, що перед ними постають. Згідно з термінологією,

запровадженою одним з найбільш відомих розробників концепції локальних цивілізацій Арнольдом Тойнбі, в даному випадку йдеться про здатність знаходити ефективні «відповіді» різноманітним «викликам» історії, в тому числі і безпосереднім загрозам власному існуванню?

Для прояснення цієї проблеми Грицак будує гранично загальну схему «вертикальної» періодизації історії, пропнуючи чітко відрізнити дві великі соціальні групи, які позначаються поняттями «народ» і «нація». На думку дослідника, ці два типи «історичних спільностей людей» необхідно максимально розвести в історичному часі. Якщо в першому випадку, тобто коли йдеться про народ, мається на увазі існування за сталої історичної традиції, то з нацією пов'язане виникнення принципово нових модерних політичних інституцій. Очевидно, що за Грицаком подібна періодизація, а точніше, навіть, типологія цілковито може бути застосована і до української історії. «Коли ми говоримо про українців, то кажемо про два стани стійкості: *той стан 300 тисяч років і стан протягом двохсот останніх років. Перший – це стан народу, а другий – це стан нації, тобто якісно інший. Дуже важливо це зрозуміти* (курсив мій – ОШ)».

А відтак, перший варіант стійкості, який також можна назвати режимом виживання і навіть животіння, що, за такого підходу, існує від самого початку існування людства і практично до початку індустріальної доби Нового і Новітнього часу. «Перший режим стійкості, – говорить Грицак, – життя в умовах залежності від природи. Воно часом благородне, часом добре, воно зумовлює знання природи і таке інше – але водночас це життя небезпечне і мало комфортне, повністю залежне від дарів природи. У цьому режимі ми жили 300 тисяч років від самого початку існування людства».

Отже, щодо механізму стійкості першого типу, то він нагадує територіальну експансію особливо живучих рослин, які завдяки своєму глибокому корінню можуть переживати важкі кліматичні умови і відновлюватись після найжорстокіших стихійних лих «...Тобто коли я говорю про перший стан заселення території – то це стан народу. *Тому що народ – це*

етнічна група, вона живе, так би мовити, вегетативно, як трава, яку неможливо знищити. Вона існує сама собою, і всякі спроби знищити траву, як ми знаємо, закінчуються нічим – бо є дуже велика вітальна сила, і група відживає так чи інакше (курсив мій – ОШ)». Отже, «народ має певну колективну пам'ять, як рятуватися від екстремального насильства – тобто здоровий глузд чи інстинкт самозбереження».

Втім, подібний механізм колективного самозбереження, що існує поза якихось моральних самообмежень, за принципом «виживає сильніший», точніше найбільш пристосований, має і суттєві вади. «Але це власне той комплекс виживання, який – як я про це у своїй книжці пишу – впливає на рівень корупції і таке інше. Виживання – це добре, але воно має дуже тривалий травматичний ефект, який дійсно неминуче діє на суспільство. Це все про вегетативне виживання».

Отже, не дивно, що затримка будь-якої спільноти на першій фазі історичного розвитку, а саме в стані народу, може привести до гальмування переходу вищих форм колективної, які вже функціонують не на основі пристосування, а активного культивування нових, значно більш динамічних історичних форм. Подібного роду об'єднання, що з'являються на різних етапах розвитку людства (в останні двісті років) якраз і пов'язані з такою історичною формою спільності людей як модерна нація. Причому внаслідок гальмуючої функції вегетативно-рослинного стану існування, як підкреслює Грицак, далеко не кожний народ здатний творити націю: «Послужуся прикладом, – зазначає він, – який наводив Ернест Геллнер: у світі є близько двох тисяч народів – і тільки двісті націй. Шанси народу стати нацією досить невисокі: 1 до 10».

За Грицаком в українському варіанті подібний примітивізований рівень самозбереження, або те, що у нейрофізіології отримало назву «пасивно-оборонна реакція», також пов'язаний з конформізмом, відсутністю самостійності, креативності, готовності брати відповідальність на себе,

здатності приймати і реалізовувати самостійні рішення, а також з прагненням досягти бажаного аморальними засобами (зокрема за допомогою корупції).

Фактично в даному випадку йдеться не про що інше, як стереотипи мислення і поведінки радянської людини, остаточне подолання яких було необхідною передумовою реалізації повноцінної незалежності і самостійності української держави. З іншого боку, нездатність вирішити це завдання значною мірою пояснює всі наші негаразди. «У сенсі виживання українців як народу тут є і позитив, і негатив. Позитивний ефект цієї стратегії в тому, що ми вижили, причому в таких мільйонних кількостях – і це дійсно приклад стійкості. Негативний ефект у тому, що насправді ці риси виживання становлять основу соціологічного портрета радянської людини. Ми часто уявляємо її як таку, що любить Сталіна чи Леніна – ні, це зовсім не про це. Радянська людина – це та, яка свідомо займає пасивну позицію і хоче поєднати різні речі: скажімо, вона виступає за незалежність України, але водночас сумує за Радянським Союзом».

Але врешті-решт, в силу певних обставин українцям в цьому плані дуже поталанило – незважаючи на вади свого домодерного стану виживання і значні рудименти радянщини («совковості»), нам все ж судилося потрапити до тих десяти відсотків, які спроміглись, подолавши стадію народу якщо не досягти, то, в усякому разі, впритул підійти до стану нації, тобто здатності більш ефективно протистояти будь-яким, в тому числі і воєнним, загрозам, діючи при цьому не за принципом «стимул» – «реакція», а «на випередження», спираючись на ефективну прогностичну здатність управлінських еліт («садівників», які перетворюють стихійне народне життя – «хащі» на «сад», який очевидно «плодоносить» здобутками на ниві державотворення). «Але є інше виживання, важливіше для нас, – і це виживання вже не як народу, а як нації. Нація – значно складніший конструкт. Якщо, умовно кажучи, народ – це трава, то нація є газоном; тобто якщо народ – це хащі, то нація – це сад або парк. Що це означає? Має бути хтось, хто доглядає, – потрібна порода садівників, які дбають».

Але що таке нація як більш досконала відносно всіх попередніх форм націоідентичності, форма консолідації, мобілізації та взаємоузгодженої колективної поведінки як на ниві мирного будівництва, так і воєнної звитяги? Грицак дає на це запитання далеко не вичерпну і навіть не вірну з конкретно-історичної точки зору, відповідь. На його думку, для того, щоб народ став нацією потрібні інституції. Які саме? Такі, – говорить Грицак, – що дозволяють раціоналізувати, прагматизувати надто стихійне, можна сказати, інстинктивноподібне життя «на виживання», ввести його в русло продуманої організації та виробництва матеріальних і духовних благ, відповідно підготовленими для подібної діяльності групами людей (очевидно економічними класами).

«Але крім метафізики, пише Грицак, – є ще фізика. Ця фізика полягає в тому, що, крім всього, мають бути інституції, які ці емоційні міфи зберігають, примножують і роблять їх більш ефективними. Має бути хтось, хто буде пам'ятники, друкує «Кобзар», готує бутерброди на Євромайдані, збирає дотацій на армію. Коротко кажучи, мають бути інституції. Сталін казав, що кадри вирішують усе; моя теза – інституції вирішують все».

Звідкіля ж в Україні з'явилися ці інституції, які так і не змогла створити «переважна більшість етнічних груп»? Грицак дає відповідь і на це питання – з Заходу: «Якщо немає інституцій, як це почуття може вижити, помножитись? Переважна більшість етнічних груп, які не стали націями, не змогли розвинути ці інституції. Ідеально, якщо така інституція поєднує метафізику і фізику: як Український католицький університет – бо він є університетом і католицьким... Церква, міське самоврядування. Більшість таких інституцій виникли не тут, не на цій території. Більшість інституцій прийшли з Заходу».

Які ж саме це інституції? «Підставово (і це остання моя спроба пояснення) ці інституції – це кав'ярні, університети, нецензурована преса, вільна Церква, міське самоврядування. Більшість таких інституцій виникли не тут, не на цій території. Більшість інституцій прийшли з Заходу. Географічна

близькість до Заходу (це остання моя теза) надзвичайно важлива, бо це близька територія, де цей досвід може передатися».

В цілому погоджуючись з запропонованим підходом впливу західної буржуазної цивілізації на український географічний ареал, все ж вимушений зазначити: перелік, пріоритетність, і навіть назви вищезгаданих інституцій дещо далекі від загально визнаних. Наприклад, замість кав'ярень можна було б, згадати інститут приватної власності, зафіксований як саме основа політичної нації у знаменитій «Декларації прав людини і громадянина», а також окрім міського самоврядування, особливий тип модерної держави, що спирається на систему поділу влад.

Також базовою засадою модерного європейського суспільства, в якому виник феномен нації-держави, є якраз взаємне невтручання держави і інституту, навіть католицької церкви і, взагалі, будь-якої релігійної спільноти, у справи один одного. Причому відокремлення церкви від держави найбільш послідовно проводилось якраз у Франції, яка вважається родоначальницею класичної європейської політичної нації.

Ще більш сумнівним видається головний посил щодо механізму нинішньої консолідації України на ґрунті практично сформованої політичної нації, яка, на думку історика, лише посилилась після початку війни у 2014 році. Цитую: «Моя ключова теза: ми не зможемо зрозуміти, що робиться в Україні, якщо не візьмемо до уваги того, що сталося в останні двадцять років. Я про це писав свою книжку і не буду зараз про це читати окрему лекцію, але дуже короткою формулою є: в Україні тепер грошовий, людський капітал мігрує зі сходу на захід». Одночасно «культурний капітал мігрує із заходу на схід. ... Я не про якийсь галицький шовінізм – а про те, що це західна культура, яка йде на схід. ... Йде трансплантація тієї культури, яка є дуже важливим елементом стійкості».

На мій погляд подібна гіпотеза потребує значно кращого обґрунтування. Причому особливо «своєрідно» виглядає трактування дослідником витоків національної стійкості, особливо під час нинішніх жорстоких воєнних

випробувань. Грицак вбачає цей потужний західний культурний вплив на нинішній схід України у появі, зокрема, в місті Миколаїв кав'ярень, страви під назвою «галицькі плячки», а також шоколаду «по-львівськи». І хоча при цьому він підкреслює, що не збирається проповідувати якийсь «галицький шовінізм», погодьтесь в тезі «мені розповідають про новий центр гіпстерства в Києві, це Рейтарська вулиця: пройдіться по ній – і раптом матимете відчуття повністю такого собі Львова», все ж таки явно проглядає саме місцевий, а не загальнонаціональний патріотизм.

До речі, це дає підставу Дацюку, насміхатись над тими плячками і шоколадом, як ілюстрацією культурного впливу навіть не західної України на східну, а, можна сказати, західної цивілізації як такої, слушно закидаючи автору явну недоречність вищезгаданих прикладів культурного впливу під час війни та в'їдливо цікавлячись у Грицака: «нам ракети збивати плячками і шоколадом?»

Але не буду надто прискіпливим до всіх цих неоковирностей. Адже критичного переосмислення потребують справді концептуальні тези, запропоновані автором доповіді ["Спасти себе і спасти ціле людство"](#).

Зокрема, Грицак визнає, що і у випадку з модерною нацією західного взірця також все не так ідилічно, як може здатись на перший погляд. Адже нові, в тому числі і техніко-економічні, можливості не просто виживання, а процвітання, в режимі нації одночасно породжують і нові загрози вже глобального масштабу. Тобто, разом з посиленням стійкості другого типу, заснованого на раціональності, освіченості небаченому зростанні стандартів споживання (визначення розвиненого капіталізму доби НТР – «суспільство масового споживання») і загрози, які потрібно долати, набули небачених масштабів.

«Останні двісті років, – справедливо зазначає історик, – ми живемо в режимі іншої стійкості – це режим великого прискорення, great acceleration. Хоч би які ми брали показники – чи збільшення тривалості життя, чи підвищення комфорту, чи рівня освіченості, чи будь-який інший показник

рівня якості щоденного життя – всі вони зростають експонентно, тобто у кожного все краще і все більше. Але водночас (і це дуже нас гнітить) так само експонентно підвищується рівень вуглекислого газу, скорочується озонова зона, зникають біологічні види і т. д.

Паралельно з тим, що ми маємо режим стійкості дуже швидкого розвитку, дедалі більше зростає загроза дальшому нашому існуванню як людського роду». Наводячи, відомі цифри демографічного вибуху на планеті, згідно з якими за стрімкого зменшення невідновлюваних ресурсів останнє подвоєння населення планети між 2000-2025 роками, вперше в історії, станеться протягом одного покоління, він наводить катастрофічний прогноз про те, що так званий ідеальний шторм в загальносвітовому масштабі, за якого від поєднання всіх руйнівних наслідків діяльності людини спрацює кумулятивний ефект, що приведе до знищення всього живого на планеті.

За таких трагічних обставин, власне, і виникає проблема пошуку джерел стійкості, які б дозволили не тільки українцям, а всім представникам «прогресивного людства» зробити небачене надзусилля для того, щоб принаймні утриматись на краю цієї прірви, хоча шанси на порятунок не такі вже й великі. «Говорячи дуже загально як історик: у світовій історії є більш-менш два режими стійкості. Тепер ми стоїмо на порозі можливого третього періоду стійкості – це не конче означає, що сценарій буде добрим». Більше того, український вчений щиро зізнається в тому, що він не може запропонувати гарантований рецепт підвищення креативного антикризового потенціалу до рівня, який би дозволив уникнути спочатку локальної загальноукраїнської, а потім глобальної катастрофи.

Втім, він все ж таки висловлює обережний оптимізм, при цьому посилаючись саме на історичну долю українців, які змогли вижити і проявити безпрецедентну стійкість за умов, які, здавалося б, гарантовано передрікали наше знищення. «Моя перша теза – що українці є зразком особливої стійкості. За інших, ще передвоєнних, обставин я називав українців чемпіонами з виживання». Незаперечним доказом цього є вся наша попередня історія і

насамперед історія перебування України в складі СРСР: «...у кінці 1970-х чи на початку 1980-х навіть у Львові було відчуття, що справа погана. Я недавно перечитував есей Мілана Кундери "Трагедія Центральної Європи". У примітці (важливо читати ці footnotes) він пише про те, чим Радянський Союз небезпечний: він призводить до знищення цілих народів. І далі Кундера пише такий footnote: правдоподібно, ми є свідками зникнення української нації. У 1984 році».

Також Грицак нагадує про страшну колоніальну та асиміляційну політику, яку здійснювала Російська імперія по відношенню до України. «Українці використали свій шанс у винятково невігідних ситуаціях. Нагадаю: Валуєвський циркуляр, Емський указ, насильство, яке ми бачили у Другій світовій війні, і все інше: наші шанси стати нацією були дуже невисокі як статистично, так і історично. ...Ми не розуміємо характер цього чуда, але воно є подиву гідним».

Водночас він ще раз нагадує, що це «українське чудо» могло відбутись здебільшого не завдяки стійкості українців як народу (нагадаю за Грицаком ця стійкість ще значною мірою залишається не чим іншим як «совковим» пристосуванством), а внаслідок нашої нинішньої консолідації у кості вже нації. «Коли бачиш оцей перелік подій, то розумієш, що національна стійкість українців є навіть вищою, ніж стійкість українців як народу».

міф: архаїка чи постмодерн?

Але разом з тим, Грицак чесно зізнається, що його власного, далекого від досконалості, професійного знання не вистачає для того, щоб до кінця збагнути витoki цієї небаченої стійкості. «Обнадійливою в цій історії є стійкість українців та України. Це досвід, який треба вивчати. Коли мене питають про причини стійкості, то моя перша і чесна відповідь: я не знаю, бо в цьому є багато чого метафізичного, що не піддається раціональному поясненню. Я вважаю, що поети і богослови тут мають значно більше що сказати, ніж історик, який займається реальною історією. Все, що я

говоритиму далі, – це спекуляції, на які мені дозволяє моє знання історії (очевидно, фрагментарне і дуже обмежене)».

Чому саме поети і богослови? Тому, що, на думку історика, в мотивації цих лідерів («садівників») навіть не суспільної думки, а настроїв, прагнень, сподівань національної спільноти є особистості, здатні, попри будь-яку раціональну аргументацію, до знаменитого заклику нашого геніального Каменяра: «Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод. / Не спинить вас! Зносить і труд, і спрагу, й голод, / Бо вам призначено скалу сесю розбить». Причому подібні провісники завжди з'являлись в Україні саме в моменти чергового сплеску найжорстокішої реакції: «...Завше є хтось серед тих садівників, які представляють іншу етику, – чи, можна сказати, естетику або метафізику. Що це за диво? Здатність чинити опір волю свобода і зусилля. У кожний із цих моментів появляється хтось, хто, за словами Франка, вирішує «проти рожна перти, проти хвилі йти». Спрощуючи з необхідності: завше є люди, які не звертають уваги на нібито об'єктивний стан історії, а починають розвивати свої проекти, які йдуть проти історії. Дуже умовно кажучи, ними є Тарас Шевченко у першому випадку, коли зникала козацька Україна; Франко – у другому випадку, коли зникала Україна в Галичині; та Василь Стус – у третьому. Ми зазвичай вживаємо імена національних поетів, бо вони є найбільш символічними. Це фігури першого ряду, а за ними тисячі менш знаних».

Більше того, попри всі свої сумніви, очевидно остаточно вживаючись в роль метафізика і поета, історик Грицак висловлює обережну впевненість в тому, що засіб подальшої активізації стійкості до наростаючих небезпек все ж таки існує і що, в тому числі спираючись на український взірць його можна чітко визначити, а завдяки прискоренню історичного часу за сучасної доби навіть сподіватись, що Україна також здійснить ривок у своєму розвитку: «Але повертаюся до початку: ми маємо два елементи стійкості – стійкість виживання і стійкість самовираження, в якому ми живемо, стійкість народу і стійкість нації. Зараз можливий третій елемент стійкості: або життя в умовах

апокаліпсису – або (і це найбільший виклик) перетворення цієї стійкості в стабільний розвиток, сталий розвиток. А це ключовий момент стійкості і в Україні, і у всьому світі – чи ми зможемо витримати такий темп без катастрофи. Історики вважають, що цей стан переходу триває більш-менш п'ятдесят років. Ми вже тридцять років маємо. Але не скажу, що лишилося двадцять років, бо є ефект війни, війна прискорює».

Таким універсальним засобом підвищення потенціалу опору до смертельних загроз, свого роду надцінність нації, Грицак слідом за відомим польським філософом Лешек Колаковським вважає міф (міт) і знов-таки, у якості доказу вірності своєї гіпотези він апелює до буцімто суцільно ірраціональної «Франкової постави "проти рожна перти, проти хвилі йти". «Не знаю, як це пояснити, тому що тут пояснення виходить поза межі історії. То треба радше богословів – бо це метафізика, це метафізичне явище. ...Кожна людина в кожному суспільстві потребує міфу. Без міфу ніхто не може жити, жодне суспільство. Без міфу ми всі перетворюємося на таких собі егоцентриків-егоїстів, які не мають спільної мети, нас нічого не клеїть. Міфи – те, що нас клеїть. Міф – це не про створення якоїсь зручної правди. Міф – це про те, що робить нас великими, про те, що дає нам відчуття, що ми більші насправді, ніж ми є, і що маємо якусь особливу місію».

Але на яку саме реальну інтуїцію спирається цей емоційно пережитий міфологізм самопожертви, віра в свою велику місію, заради якої можна навіть пожертвувати життям? За Грицаком це не що інше як націоналізм. Адже виключно ця ідеологія за умови переважно агностичних, якщо не атеїстичних, переконань сучасної людини, яка вже як мінімум сумнівається в існуванні потойбічного світу, дає відчуття причетності до чогось величного і незнищеного, в чому ти розчинишся і будеш далі існувати разом із твоїми нащадками в цій цілісності, в якій немов би розчиняються окремі волі і особистості, водночас зберігаючи відчуття своєї нездоланної значущості. «Ключова фігура для цього – метафізика страху. У тому сенсі, що в сучасному суспільстві ми все більше і більше є агностиками – знаємо, що помremo (це

очевидно, це одна з аксіом) і не розуміємо, що далі. Ніхто не розуміє, що далі. Прихід цього почуття наскільки страшний, що необхідно знайти для себе якість пояснення. Тобто мусить бути якість існування можливості твого безсмертя – що твоє життя не закінчується з твоїм життям. Мусять бути якісь замітники цього, якісь дуже важливі «- ізми» – причому «- ізми» не просто раціональні, а дуже й дуже емоційні. Найближче тут мені пояснення Бенедикта Андерсона, відомого теоретика, який, до речі, за фахом був марксистом – і то цікаво, що саме він, марксист, найбільш позитивно, найбільш емоційно написав якраз про націоналізм».

Далі уже фактично не в якості професійного історика, а «радше метафізика богослова» Грицак дає власну інтерпретацію знаменитої концепції «уявної спільноти» Бенедикта Андерсона (першість в якій насправді належить видатному історичу Еріку Хобсбауму), підкреслюючи: «він казав, що є дуже поширений стереотип, наче націоналізм – це про ненависть до інших. А він переконує: ні, націоналізм є дуже важливим, тому що це про любов до когось, до ближнього, це максимальна емоція, яка тебе штовхає на велику емпатію, на самопожертву. Андерсон жартував, що ніде у світі немає пам'ятника невідомому лібералу, чи пам'ятника невідомій феміністці, чи пам'ятника невідомому комуністові, чи пам'ятника невідомому мазохісту – усі ці «ізми» не діють».

Нарешті, саме із подібного національного почуття Грицак виводить і символіку воєнного патріотизму, яка має надихати всю національну спільноту у повному сенсі самовіддано боронити свою Батьківщину зі зброєю в руках.

«Але завше в кожній країні є пам'ятник, найбільш емоційний пам'ятник, невідомому солдату. Бо це подвійна жертва: він не тільки загинув – ніхто не знає його імені. Це найбільший символ цієї метафізики, оцього емоційного поєднання. Це поняття міфічне і нефізичне – тому не надається раціональному поясненню. Але це почуття причетності до чогось більшого, в сотні, в тисячі разів більшого за нас самих і щоденних клопотів, що дає нам сенс. Не можу описати цього відчуття – але я його знаю. Хто був на Євромайдані, пам'ятає це

відчуття. Припускаю, що багато з тих, хто зараз вертається з лінії фронту, це почуття має».

Відразу зазначу, що не з метафізичної і, тим більше міфологомістичної, а саме наукової точки зору подібне трактування вищих форм національної стійкості, в тому числі здатності до ефективного воєнного супротиву викликає низку суттєвих заперечень. Навіть з богословської позиції до подібної «концепції» виникають серйозні запитання. Зокрема, твердження Грицака щодо того, що буцімто агностичний сумнів в існуванні раю як концептуальна підстава для повернення до міфу у своєму світогляді, аж ніяк не узгоджується з його ж панегіриками (насамперед) католицькій церкві, яку доповідач на конференції у католицькому університеті називає однією із найбільш важливих інституцій, покликаних трансформувати народ в націю, що, очевидно має бути підтвердженням факту домінування західного впливу на формування, адже католицизм прийшов на Україну саме з Європи. Водночас залишається без відповіді запитання про те, як при цьому бути за тим, що домінуючою за чисельністю прихожан в Україні все ж таки залишається саме православна церква, яка традиційно, особливо на тлі польської експансії проти України знаходилась в опозиції католицизму.

Вже не кажучи про те, що Грицак, та ще й на підставі буцімто стихійно позарелігійного сумніву людини щодо існування потойбічного світу, пропонує розглядати міф як основу світовідчуття, завдяки чому мовляв людина, зокрема українська, набуває рис максимальної стійкості. Не випадково що обидві, і католицька, і православна, релігії однаково негативно ставляться до міфу, як дорелігійних ворожих, принципово хибних, воістину поганських (синонім язичництва) вірувань, що по суті заперечують ідеї особистого спасіння і відплати, розчиняючи особистість віруючого в безликість первісного роду.

Нарешті, головне: якщо прийняти тезу про те, що спільнота під назвою «народ» почала зароджуватись триста тисяч років тому, то одночасно потрібно визнати, що формою так званого духовно освоєння світу такої спільноти є саме

міф і залишається незрозуміло, як ця історично найбільш рання форма світосприйняття одночасно може бути каталізатором національної свідомості вищого мобілізаційного типу, та ще й на засадах модерної нації, в наш час.

Також незрозуміло, чому фаховий історик зовсім не бере до уваги того відомого наукового факту, що міф як форма рефлексії первісної людини на реальність, що її оточує, має, не тільки емоційну і волюву спонуку, а й важливу, хоча і дуже своєрідну, пізнавальну і пояснювальну функцію. А ця здатність до пізнання ще надзвичайно обмежена, тому на основі міфологічної забобонності можливо отримати дуже поверхове уявлення про світ, яке скоріше дезорієнтує відносно реальних засобів досягнення поставленої мети. Отже, залишається незрозумілим, яким чином одночасно завдяки міфологічному психологічному настрою, а за Грицаком саме так, ті ж самі українці одночасно набувають максимальної стійкості, в тому числі у якості вояків і при цьому перебувають в стані своєрідної ейфорії, ілюзії всемогутності, заснованої на викривленому уявленні про оточуючу дійсність

Нарешті, хоча Грицак і правий в тому, що міфологічну свідомість породжує страх і невпевненість щодо свого майбутнього, Справді це домінуюча емоція первісної людини внаслідок її граничної безпомічності у протистоянні тим загрозам, які виникають з боку стихійних сил природи, від тваринного світу, а, головне, від представників інших чужих племен. Але поведінка і мотивація, заснована на страху, аж ніяк не може бути узгоджена з ідеями «уявленої спільноти» того ж Бенедикта Андерсона (і низки інших фахівців з даної проблематики) щодо гуманізму вищих форм національної ідентичності, який відкидає ставлення до представника іншої нації за принципом «свій»-«чужий» і саме тому покладений в основу сучасного солідаризму (згадаймо знаменитий вислів Екзюпері з його «Планети людей» «єдині справжні розкоші — це розкоші людського спілкування»).

Треба визнати, що, до певної міри у своїх гостро критичних заувагах Дацюк фіксує нечіткість, спрощеність, а головне, надто сильну акцентованість нашого прибічника міфологізації національного життя на ірраціональній

стороні того, що раніше називалось національний характер, а в наш час часто визначається як ментальні особливості. Зокрема, філософ, що взяв на себе важкий інтелектуальний тягар з'ясування того, чим же насправді є Україна з цього приводу зазначає: «Ярослав Грицак добре починає з розрізнення народу та нації. І добре говорить, що виживає повсякчас народ. Але коли справа доходить до нації, він продовжує говорити про народ, але з інституціями. Це дуже дивно і суперечить його попереднім виступам, де він говорить про еліту, модернізацію і різноманітні зміни».

Ніде правди діти, подібний закид має підстави. Адже згідно з викладеною вище дослідницькою позицією українського історика справді модерні європейські інституції – це щось штучне, поверхове, наносне, те, що ніби зовні приробляється до «народу», насамперед українського, а глибинні архаїчні основи існування, фактично залишаючись незмінними. За такого підходу інститути європейської нації дійсно виявляються чимсь вторинним, несуттєвим, схожим на марксову «надбудову» з різноманітних ідеологічних концептів та політичних інститутів, які хоча і височать над «економічним базисом», але повністю визначаються ним.

Крім того, потрібно визнати, що із доповіді залишається незрозумілим, яким чином набуття нового статусу політичної нації, якщо поки ще не дозволило, то, принаймні повинно дозволити у майбутньому українському народу нарешті провести комплексні широкомасштабні реформи і подолати ту системну кризу, в якій ми фактично знаходимось з початку нашої державної незалежності (точніше її проголошення і визнання нехай навіть і на офіційному міжнародному рівні). «Нас Європа примушує бути нацією, навертаючи до реформ і всяких інститутів, а ми пручаємося і намагаємося бути народом. Якщо почитати Грицака, то виходить, що Україна має бути народом з інституціями. Тобто це інституційний формалізм, бо про зміни Ярослав Грицак нічого не говорить».

В чому ж полягає причина всіх цих концептуальних неузгодженостей автора теорії всесвітньо-історичного розвитку під умовною назвою «від

народу до нації» (причому нагадаю, народ трактується як історична спільність людей, що лише виживає, а нація як аналогічне утворення, за якого забезпечується максимальна стійкість, та ще й «міфологічного штибу»)? А також чи справді, як пише Дацюк, Європа примушує нас бути нацією?

виживання чи процвітання?

Підкреслю, важливість «відокремлення зерна від половини» в наведеній дискусії обумовлена тим, що насправді доповідь на конференції, на яку посилається Дацюк, це лише «верхівка айсберга» у багатолітніх пошуках відомого українського історика тих універсальних цінностей та особливих духовних мотиваторів, які дозволять українським громадянам зберегти і посилити свій воєнний і, ширше, державотворчий потенціал, а, значить, і вийти переможцями із тих трагічних випробувань, до яких, на превеликий жаль, сповна доклали руку не тільки геополітичні сусіди, а багато хто із наших західних добродійників, які з початку російської агресії називають Україну форпостом західної демократії проти імперської тиранії.

Йдеться не тільки про низку публікацій Грицака на вказану тематику протягом майже двадцяти попередніх років, а й про його фундаментальну, більш як п'ятисотсторінкову монографію, що вийшла вже під час нинішньої війни і претендує на статус не просто дослідження з історії України, а, можна сказати, своєрідної історіософії України, та ще й осмисленої в контексті і на тлі історії всесвітньої. Тут він знову повторює всі тези стосовно протиставлення народу і нації як запорук нашої стійкості, а тому необхідності якомога швидшого подолання примітивізму і архаїки Україною народного буття на користь життя національного. Про те, що саме цю ідею покладено в основу авторської концепції свідчить сама назва його фундаментальної праці «Подолати минуле: глобальна історія України» [4].

Але й це ще не все. Справа в тому, що сама ідея поділу світових держав на ті, що виживають і ті, які живуть в режимі динамічного розвитку, насправді не належить Грицаку. Він запозичив її у відомого західного дослідника Роналда Інглгарта. Цей американський професор започаткував свій

соціологічний мегапроект з назвою «Всесвітнє дослідження цінностей» ще на початку 80-х років минулого століття. Склавши анкету із понад двохсот запитань колектив, очолюваний цим фахівцем, провів шість опитувань у близько ста країнах світу (що проводились кожні п'ять років). На основі масиву отриманих соціологічних даних були проведені відповідні статистичні розрахунки і створена так звана цивілізаційна мапа світу, на якій розташовані країни світу, які чітко групуються у певні кластери відповідно до домінування в кожній в них традиційних чи, навпаки, секулярно-раціональних цінностей [5].

До традиційних цінностей Інглгарт зараховує широке розповсюдження релігійних вірувань, укоріненість патерналістських зав'язків між поколіннями, слухняність, високий рівень покори щодо навіть непопулярних рішень криміналізованої влади, високу пошану до усталених звичаїв та традицій, переважання колективістських життєвих пріоритетів над індивідуалістичними.

Зрозуміло, що «на протиході» характеристики суспільств, в яких домінує особистісна самореалізація, в даному дослідженні визначаються як цілковито відмінні від попередньої ціннісної шкали.

Тут, як вважає автор «всесвітнього дослідження цінностей», спостерігається максимальна динаміка життя, частота змін місця проживання, індивідуалізм, раціоналізм, секуляризм, а також відкритість до нових, в тому числі раніше неприйнятних форм поведінки. Зокрема, в подібних суспільствах процвітає гранична толерантність, так звана гендерна рівність, віротерпимість. Нарешті, космополітизм у переконаннях вже практично повністю витіснив будь-який етноцентризм.

При цьому в процесі дослідження «несподівано» з'ясувалось, що «цінності виживання» домінують саме в бідних країнах, де загрози елементарному фізичному самозбереженню, обумовлені майже повною відсутністю політичної та економіко-соціальної стабільності. Взагалі, за подібного, вкрай розповсюдженого у сучасній західній літературі, підходу

джерелом подібної недорозвиненості є притаманний країнам виживання, якраз і так званий етноцентризм, низький рівень довіри та толерантності, в тому числі гендерної, у взаєминах індивідів і соціальних груп.

Що ж до цінностей так званої самореалізації, то за Інглгартом отримані і процесі декількох хвиль опитувань, результати свідчать, що в країнах з домінантним самовираженням і динамікою технологічного розвитку, де існує найбільший ступінь тієї самої довіри і толерантності, пов'язаної із захистом прав різноманітних меншин, спостерігається і високий рівень життя.

Отже, коли Інглгарт проводить свою класифікацію світових держав на основі розрізнення їх креативного потенціалу, який, так чи інакше, визначається тим, переважають в кожній з них етноідентичності або «загальнолюдські» виміри, що і відповідають «цивілізаційним» цінностям. Не важко здогадатись, що згідно з даною класифікацією перспективи розвитку пострадянських країн (за винятком Балтії), в тому числі й України, саме з огляду на відчутне переважання в них так званих «цінностей виживання» над «цінностями самореалізації», у найближчій часовій перспективі вельми сумнівні.

Але проблема в тому, що за подібного підходу результат дослідження, так би мовити, задається наперед: він міститься у вихідній установці авторів, яку коротко і дещо грубо можна охарактеризувати висловом «бідні бо дурні». Мовляв держави виживання залишаються на узбіччі магістрального розвитку через принципові вади менталітету населення, що проживає на їх території. Тобто даному випадку ми маємо лише не що інше, як просту констатацію вже існуючого стану речей: світ поділений на країни економічно розвинені та більшою чи меншою мірою «недорозвинені». Причому, фактично подібне існування першого і вже не «другого», а «другосортного» світів – країн-гегемонів і країн безнадійно відсталих, фактично трактується як цілком природний стан, обумовлений об'єктивними закономірними тенденціями, що будібно мають місце у всесвітній історії.

Насправді даному випадку ми маємо справу зовсім не з доведеною науковою гіпотезою, а неоліберальним ідеологічним штампом. Не випадково один із дослідників української ідентичності Микола Рябчук у своїй монографії «Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності», сама назва якої також виразно натякає на суть проблеми, прямо докоряє Грицаку за те, що приймаючи за чисту монету запозичену у Інглгарта абстрактну дихотомію «виживання – самореалізація», історик відверто протиставляє ідентичності і цінності, що явно не відповідає цілісному світогляду, в якому ці два фундаментальних виміри людського буття знаходяться у діалектичному зв'язку. Як наслідок ми потрапляємо у своєрідно «пастку залежності від шляху», адже фактично за такого підходу минуле незаперечно визначає майбутнє: країни, яким в силу історичних обставин не поталанило, в даному випадку країни Східної Європи, з прискореним розвитком приречені на відставання [6, с. 190-213].

Принагідно можна згадати ще одного «метра» цивілізаційного аналізу, який базується на новомодних «теоріях» кросс-культурної комунікації Герарда Ховстеде. У своїй «теорії культурних вимірів» Ховстеде, пропонує класифікувати національні культури за такими буцімто об'єктивними критеріями, як індекс дистанції від влади, ступінь інтеграції людей у систему суспільних відносин на основі співвідношення індивідуалізму і колективізму, визначення ролі в сім'ї протилежних статей, здатність до передбачень тощо.

Чи не правда все це за змістовно розмитими оціночними критеріями до болю нагадує попередню антинаукову псевдотипологію Інглгарта. Адже подібні ознаки можна підігнати що завгодно. Також обидва підходи ріднить оцінювання якісних характеристик менталітету тих чи інших спільнот за допомогою кількісних показників (Ховстеде застосовує стобальну систему оцінок вищезгаданих домінуючих орієнтацій).

Більше того, якщо у Інглгарта головний критерій інтегральної оцінки населення країни – це його визначальна орієнтація на виживання або самореалізацію, то у Ховстеде, в кінцевому підсумку, національні культури

поділяються на... чоловічі і жіночі (?!). В «маскулінних культурах» домінують такі якості, як сила, наполегливість, незалежність, прагнення до матеріального успіху, відкритість. І ця домінанта, зрозуміло, спостерігається у таких країнах, як Австрія, Велика Британія, Венесуела, Німеччина, Греція, Ірландія, Мексика, Швейцарія, Філіппіни, Японія та ін. Так звані «фемінні культури» – Данія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Фінляндія, Чілі, Швеція [7]. Як то кажуть «що і потрібно було доказати».

Тобто і в цьому випадку, подібно до того, як це має місце в статистичних розрахунках Інглгарта, насамперед протестантські країни Заходу «за визначенням» закономірно виступають лідерами суспільного поступу в силу визначального домінування в них «чоловічого», очевидно пов'язаного з максимальною вольовою цілеспрямованістю начала; країни з високим коефіцієнтом «жіночості», в тому числі й Україна, тобто, ймовірно, пасивності, поступливості, безініціативності, приречені на відставання. У дійсності в даному випадку має місце не що інше, як чергове видавання бажаного за дійсне: поділ населення країн світу на ментально прогресивні і регресивні.

Взагалі, на превеликий жаль уявлення про миролюбну хліборобську вдачу, вроджений демократизм, домінування естетичної споглядальності над вольовим началом, анархічне неприйняття організаційної дисципліни багато років культивувалось у різноманітних «етнопсихологічних дослідженнях» української ментальності. Мовляв, надто українцям притаманна надмірна емоційність, що знайшло свій прояв у особливій співучості українського народу та нашій «солов'їній мові», вони більш за все цінують затишок і відособленість, всіляко уникнення конфліктів. Повторюю, все це буцімто обумовлено визначальними міфологічними «архетипами» нашої ментальності, породженими впливом «“доброї, родючої, ласкавої Землі”». «Основою етнічної домінанти українського національного характеру є архетип “Богині-Матері”, який, на думку вітчизняних вчених (Е. Афоніна, О. Донченко, А. Мартинова), суттєво мінімізує ступінь агресивності світогляду

українців». І далі буквально за Ховстедом: «для українця характерна релігійна ідентифікація зі структурою колективного несвідомого, яка водночас виступає об'єктом сакралізації архетипу “Великої Матері”. З огляду на цю концептуальну тезу, автор констатує “феміноцентричність самої української культури”[8].

Між іншим уявлення про подібну «феміноцентричність» українців повністю суперечить як гіпотезі про особливу міфологічну стійкість українців у будь-яких випробуваннях, так і уявленню Дацюка щодо проповіді помсти та кривавої ворожнечі як основного архетипу української культури (про що докладніше дещо згодом).

Але в цілому, все це сьогодні грає на головну міфологему путінської Росії щодо буцімто принципової бездержавності українського народу. Тому дуже прикро, що багатьма українськими авторами ця чергова ховстедова підробка під цивілізаційний аналіз сприймається мало не як «істина в останній інстанції» [9] (в тому числі в одному із своїх постів він згадується у позитивному ключі і Дацюком).

При цьому залишається абсолютно не зрозумілими, яким чином у якості об'єктивних, чітко верифікованих, критеріїв визначаються такі гранично психологізовані та суб'єктивовані характеристики, як «жіночість» і «чоловічість». Що ж до «жіночої» України, то і тут виявляється вартим подиву, звідкіля з'явилась та цілком чоловіча стійкість, у повному сенсі мужність, яку на подив всьому світу, демонструють ось уже півтора роки наші збройні сили і мій народ.

Отже, якщо спробувати слідувати рецептам модернізації, які пропонуються нинішніми цивілізаційними витіями, то, з'ясовується парадоксальна ситуація: економічно і технологічно розвинені країни Заходу, з одного боку, повинні слугувати для «країн виживання» еталоном подальшого вдосконалення, а з іншого – ця вестернізація фактично виявляється неможливою, зокрема внаслідок того, що політичні та економічні «failed state»

(дослівно: «держави-невдахи») знаходяться «по вуха» в непідйомних боргах світовим лихварям з розвинених країн.

Принагідно зазначу, що в західній націології вже давно існує по суті дискримінаційний поділ на політичні «повноцінні» нації, що належать до регіону центральної і північної Європи і, визначально відсталі, так звані етнічні нації Східноєвропейського регіону, що лише набули державність, або, як українці, на той момент все ще її не мали. Подібні погляди свого часу відстоювало багато західних «класиків» вивчення модерного націоналізму

Все це дуже нагадує, як, аналізуючи революції 1848-1849 років, Маркс і Енгельс запропонували поділ на державні і бездержавні народи та охарактеризували більшість слов'ян як народи неісторичні, контрреволюційні за своєю природою та приречені на відставання і залежність від промислових лідерів капіталістичного світу (у якості винятків із загального правила називались поляки та деякі інші народи Східної Європи зокрема, румуни та етнос трансільванських саксів) [10].

Втім, визнаючи існування подібної нездоланної прірви між розвиненими і нерозвиненими країнами, варто задатись питанням: чи справді вся вина у відставанні «країн виживання» від тих, в яких начебто домінує самореалізація, лежить на відсталих? Можливо існують якісь інші зовнішні чинники, що штучно гальмують розвиток «недорозвинених» країн? Зокрема, переконаний антиглобаліст і засновник світ-системного аналізу, Іммануїл Валлерстайн також констатував існування в сучасному світі подібного геоекономічного поділу на так зване, світ-системне ядро, в якому на ґрунті високого рівня життя створена можливість повноцінної самореалізації і периферійні та напівпериферійні країни, поглинені неперервною боротьбою за власне виживання.

При цьому відомий дослідник прийшов до концептуальних висновків, протилежних тим, що робить Інґлґарт. Зокрема, він зазначав, що держави другого і третього ешелону (за радянських часів також побутував термін «країни третього світу») в принципі не можуть перейти у цивілізаційну вищу

лігу. А головне, згідно з висновками згаданого Валлернстайна подібне входження до «Клубу золотого мільярду» не відбувається саме тому, що світовий гегемон століттями, в тому числі нав'язуючи країнам аутсайдерам вигідні йому псевдореформи, блокує таку можливість з метою збереження на свою користь переваг глобального нееквівалентного економічного обміну послугами і товарами, а головне – технологіями[11].

Не випадково, Грицак ще до того, як проголосив пріоритет нації над народом, вже намагався корегувати надто песимістичні оцінки Інглгарта щодо перспектив модернізації пострадянського простору, а, значить, і України. Аргументом на користь того що, на протилежність Білорусі і Росії, Україна вже майже завершила свій перехід від ідентичностей до цінностей європейського типу тоді для нього слугувало те, що, на його думку, в процесі двох Майданів у нас відбувалось поступове зростання середнього класу, завдяки якому попри всі негаразди, ми, нехай і повільно, але неухильно зміщувались на геополітичній карті Інглгарта із південно-східного ареалу, де розташувались недорозвинені країни, в напрямку компактного скупчення країн повноцінних в європейському ареалі.

Зокрема, львівський історик апелював до нових поколінь української молоді, які, завдяки максимальній мобільності і, оволодівши професією айтішника, здатні працювати у віртуальному просторі, який вже не знає національних кордонів, а, значить, вони перейшли до так званого максимально мобільного і не пов'язаного з попередньою негативною історичною традицією класу «прекаріату» (очевидно, що в даному випадку модернізація, по суті, трактується як синонімом вестернізації).

Так, виступаючи у 2014 році в тому ж самому Католицькому університеті з позиції відокремлення ідентичностей від цінностей у своїй доповіді з красномовною назвою «Потрібно перейти з мови ідентичностей на мову цінностей» Грицак до певної міри навіть докоряє західним фахівцям і очевидно тому із них, на концепцію якого спирається у своїх цивілізаційних розвідках, за те, що вони не враховують цих позитивних змін в Україні.

Мовляв, спираючись на хибні висновки про наше нездоланне відставання у якості «неісторичного народу» Захід недостатньо допомагає нашій державі, після окупації Криму і частини Донбасу.

Посилаючись, як зазвичай він це робить, на авторитет інших авторів, Грицак підкреслює, що українці на Майдані продемонстрували свою здатність до самопожертви саме заради нинішніх європейських цінностей. «І Камю, Колаковскі, Джадт вважали, що якщо ми говоримо тільки про ідентичності, то ми є перед дуже великою і глибокою проблемою. І майбутнє нашого світу виглядає зовсім невесело, якщо ми не спробуємо перейти з ідентичностей на мову цінностей. На мою думку, це власне те, про що був Майдан. Україна є останньою європейською державою, де люди були готові жертвувати життям за те, що ми називаємо «європейськими цінностями. На жаль, цей досвід наші потенційні союзники не зауважили» [12].

Між іншим, подібні висновки скоріше працюють на позицію Дацюка, оскільки задеклароване протиставлення ідентичностей і цінностей, цілком співзвучно з позицією останнього. Зокрема, Дацюк пише про те, що «в будь-якому усуспільненні є дві межові умови: екзистенційна (як бути) та транзистенційна (як змінюватися)». Причому, на його думку, так звана екзистенційна умова «усуспільнення» виражена в сталості роду, клану, народу (погодьтесь, дивне використання задля визначення застою і архаїки, терміну, похідного від «екзистенціалізм», що є назвою філософської течії, яка якраз акцентує на унікальності неповторного світу особистості).

Але головне тут все ж те, що від етноідентичності, ототожненої з ідентичністю національною, наш борець за модернізацію України пропонує перейти на цивілізаційний вимір, цілком споріднений з трактуванням Інлгартом, а за ним і «раннім Грицаком» моделі так званої самореалізації. «Тобто, я пропоную піти далі, ніж нація, я пропоную цивілізаційний вимір України – структура мотивацій, трансценденцій, наявність мікрогруп мислення, легітимних та затребуваних в думаючому суспільстві. І лише на основі мікрогруп – творення суспільних інституцій, які менш тривкі в історії і

менш значимі, ніж це здається інституціоналістам. Такої України і сьогодні нема».

Але часи змінились, зовсім не «прекаріат», а звичайні українці масово продемонстрували за півтора роки небачені і незрозумілі західному істеблішменту мужність і героїзм, причому вже не тільки на Майдані, а й на полі бою. І це не могло не спонукати Грицака ще сильніше корегувати базові установки «ціннісної шкали» Інглгарта, врешті-решт зупинившись на вже відомому нам варіанті забезпечення належної стійкості завдяки прискореній еволюції від ідентичності народу до ідентичності, так би мовити, цивілізованої нації. Тим самим український історик, на відміну від американського соціолога, начебто дає Україні шанси перейти від вживання від самореалізації і зробити це за рахунок остаточного переходу України від буття народного до статусу модерно національного.

Але, на жаль, як буде показано нижче, завдяки подібному «концептуальному» уточненню йому, все ж не вдається вирішити проблему визначення справжніх механізмів переходу від архаїки примітивних донаціональних ідентичностей, які максимально сприяють «вегетативному» виживанню, до справжньої національної стійкості українців перед обличчям нинішніх катастрофічних загроз.

Література:

1. [Дацюк С. Що таке Україна?](#) — [Електронний ресурс].
2. [Грицак Я. Спаси себе і спаси ціле людство](#) — [Електронний ресурс].
3. [Шморгун О. Досвід національної стійкості в умовах гібридних загроз: світова практика.](#) // *Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* Київ, 2022. С.446-467.

4. Грицак Я. *Подолати минуле: глобальна історія України*. — Київ: Портал, 2022. — 516 с.
5. Inglehart R., Welzel Ch. *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. — New York: Cambridge University Press, 2005. — 328 p.
6. Рябчук М. *Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки*. — К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. — 252 с.
7. Hofstede, G. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations*. — Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2001. — 596 p.
8. [Гордієнко Н. Соціологічна архетипіка: аналіз теоретико-методологічних засад та постмодерної практики в Україні // Український соціум, 2022, № 2 \(81\). — С.32-41.](#)
9. [Пришляк О. Аналіз теорії культурних вимірів Г. Ховстедде — \[Електронний ресурс\]](#).
10. [Шморгун О. Суспільно-політичний дискурс міжнародних проблем Європейського континенту. // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. К.: Фенікс, 2011 — С. 76-100.](#)
11. [Шморгун О. Всесвітньо-історичні тренди: порятунок чи катастрофа? — \[Електронний ресурс\]](#).
12. [Грицак Я. Потрібно перейти з мови ідентичностей на мову цінностей — \[Електронний ресурс\]](#).